

SZAKIRODALOM.

Szabó László dr.: *Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből.* Budapest, 1918. Athenaeum r.-t. Kis 4-r. 163 l., 1 mell.

Hazánk egyik legnagyobb irodalmi és könyvnyomdai vállalata, az Athenaeum r.-t., 1918-ban ülte meg fennállása félszázados örömnepét. A társaság ez alkalomból előkelő tipográfiai ízléssel kiállított emléküzenetet adott ki, amelyben dr. SZABÓ László egyetemi m. tanár és jeles publicista vázolja a részvénytársaság külső történetét, hirlap- és könyvkiadói tevékenységét — utóbbit szakok mint csoportosítva —, összekötetéseit a francia írókkal s végül kiadványainak művészi díszét.

A részvénytársulatot 1868. jún. 28-ikán alapították a legelső pesti cégek. Az alapítás kiindulópontjául a német származású, de lelkes magyar érzésű idősb EMICH Gusztáv vállalatai szolgáltak, minthogy a régi tulajdonos attól tartott, hogy hasonló nevű fia nem igen lesz képes üzletét mint egyéni céget továbbfolytatni. A két EMICH a teljesen felszerelt nyomdáért, könyvkiadó-üzletért, írói szerződésekért és hirlapokért 530.000 frtot, a vállalat elhelyezésére szolgáló belvárosi palota tulajdonukat képező kétharmad részéért pedig 80.000 frtot kapott. A részvénytársaság, melynek részvényeiből az EMICH-család 30.000 frt névértékűt egyzett, a júl. 3-iki ülésen vette föl az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nevet s aug. 2-án végleg megalakult 700.000 frt alaptökével. Az 1869. jún. 25-én tartott első közgyűlés elé terjesztett mérleg igen kedvező volt, amennyiben héthavi működés után 35.470 frt tiszta nyereséget tüntetett fel, ami 12,5% hozadéknak felelt meg. Az 1870. évi közgyűlés a társulat alaptökéjét 630.000 frtra szállította le, aminek az a magyarázata, hogy a társaság a kibocsátott részvények 10% -át visszavásárolta. Ezt a tranzakciót a társaság azután többször is megismételte, úgy hogy az alaptöke 1886-ban mindössze 240.000 frt volt. 1897-ben azután, minthogy a vállalat új épületei részére a Rákóczi-út 54. sz. ingatlant s több Miksa-utcai telket 235.000 frton megvásárolt, az alaptökét 400.000 frtra emelték fel. Az alaptökeemelésben a vállalat-

nak a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank volt segítségére, mely az újkibocsátású részvények egy részét saját számlájára átvette. Az új telep és bérház KRUMHOLTZ Ágoston tervei szerint készült el s bár a vállalat régi belvárosi telkeit igen előnyösen értékesítette, az építkezés, valamint az Eggenberger-cég tankönyvvállalatainak megvétele 1900-ban újabb tőkeemelést tett szükségessé. A vállalat alaptőkéjét akkor 1,600.000 K-ra emelték fel, még pedig br. HERCZOG Péter segítségével. 1903-ban a részvények 50%-os lebélyegzésével az alaptőkét ismét 800.000 K-ra szállították le s egyben elhatározták, hogy 4000 új részvény kiadásával az alaptőkét újból fölemelik 1,600.000 K-ra. Az új részvények elhelyezését a Hazai Bankra bízták, de a tőkeemeléssel teljes egészében csupán 1909-ben készültek el. 1911-ben, amikor a Grafikai intézet és számlakönyvek gyára r.-t.-ot megvásárolták a társaság részére, az alaptőkét a Pesti Kereskedelmi Bank bevonásával 3,000.000 K-ra emelték fel, 1912-ben pedig, amikor a Rigler József Ede papírnemű gyár is az Athenaeum tulajdonává lett, 5 millió koronára. A vállalat folytonos tőkeemelési alapon megváltoztatták az igazgatóság személyi összetételét. Az első igazgatóságnak, vagy miként még akkor nevezték, választmányának CSÉRY Lajos elnökelete alatt BERGER Alajos, DEUTSCH Jakab, id. és ifj. EMICH Gusztáv, FENYVESSY Adolf, GYAPÁY Miklós, JÓKAI Mór, KANDÓ Kálmán, br. KEMÉNY Zsigmond, KUNIG József és dr. REICH Ármin voltak a tagjai. 1869-ben a közben elhunyt id. EMICH Gusztáv helyébe GREGUSS Ágostot választották be. 1874-ben HORVÁTH Boldizsár és TÁRKÁNYI Béla kerültek az igazgatóságba. 1875-ben az összeférhetlenségi törvényből kifolyólag HORVÁTH és JÓKAI az igazgatóságból kiléptek, 1876-ban pedig az igazgatóság CSÉRY Lajos, VÉREI József, KANDÓ Kálmán, EMICH Gusztáv, GREGUSS Ágost, URVÁRY Lajos és KUNIG József személyére zsugorodott össze. Az elhunyt KANDÓ helyébe 1888-ban JÓKAI-t, az ugyancsak elhalálozott URVÁRY helyébe pedig FENYVESSY-t választották az igazgatóságba. Utóbbi a jubileum alkalmával is igazgatósági tagja volt az intézetnek. 1891-ben az elhunyt VÉREI-t GICZEY Samuval pótolták. 1893-ban HOFFMANN Alfréd, 1898-ban SCHWARCZ Félix, 1901-ben STRASSER Sándor és HERCZOG Mór, 1903-ban HANKE Jenő, 1904-ben JÓKAI helyére GAJÁRY Ödön, 1906-ban RANSCHBURG Viktor, KOHNER Adolf és ENYEDI Béni, 1911-ben FEHÉR Miksa, 1912-ben CZETTEL Gyula és DÁRDAY Sándor, 1913-ban pedig br. HATVANY Károly, PRANGER József és HÖNICH Henrik került be az igazgatóságba. Végül 1917-ben MIKLÓS Andor megszerezvén a részvények többségét, ő lett a társaság igazgató-

sági elnöke LÁNCZY Leo helyett, aki ezt a tisztet 1911 óta töltötte be, míg az igazgatóságot br. KOHNER Jenővel, MIKLÓS Lászlóval, dr. SALUSINSZKY Gyulával és SEBESTYÉN Arnolddal frissítették föl. A társulat első igazgatója OSTERLAMB Károly volt, írónk szerint jó kereskedő, de minden iniciatíva híján. Egészen más kaliberű egyéniség volt VÉREI József, akinek 1872—1891-ig terjedő igazgatósága alatt a vállalat gyönyörűen fölvirágzott. Utóda, EMICH Gusztáv, RANSCHBURG Viktort szerződtette a kiadói ügyek intézésére, 1902-ben pedig SCHWARCZ Félixre ruházta a pénzügyi és adminisztratív ügyek vezetését. EMICH, aki időközben a vállalat vezérigazgatója lett, 1903-ban ez állásáról lemondott, mire SCHWARCZ és RANSCHBURG ügyvezető igazgatókká léptek elő.

Igen érdekes a mű második fejezete, mely az Atheneum hirlap-vállalatait ismerteti. A társulatnak lapkiadói tevékenysége üzleti szempontból meddő volt: a pénzbeli nyereség vajmi csekély lehetett, hiszen JÓKAI lapjának, a *Hon*-nak virágkora igen rövid ideig tartott s a *Pesti Napló*-nak is inkább a tekintélye volt nagy, mint a jövedelmezősége, azt az előnyt pedig, hogy a cég kiadványait saját lapjaiban ismeresse, csak igen kis mértékben használhatta ki, mivel «a reklám a régi magyar hirlapirodalomban egyáltalán igen szemérmes volt». Br. KEMÉNY Zsigmond egy 1868-ban öt évre kötött szerződés szerint szerkesztői költségekre havi 1050 frtot kapott, amit 1870-ben a változott viszonyok folytán 1400 frtra emeltek. Ebből fedeztettek a rendes munkatársak és levelezők havi díjai, valamint az egyes külön dolgozatok fejében fizetendő összegek, míg a táviratok, országgyűlési tudósítók, külföldi hirlapok előfizetési költségei, a szerkesztőségi iroda lakbére és fenntartása, valamint az irodai kiadások külön számlára folyósítottak. A lap előállítás költségeit 23"—33" nagyságú papiroson az első ezer példány után 45 frt 60 kr-ban, minden további 100 példány után 1 frt 65 kr-ban számította fel a kiadó. E költségek 1870-ben 55 frtra, illetve 2 frtra emelkedtek. A lap tiszta hasznának a fele a szerkesztőt illette, az esetben pedig, ha a mérleg veszteséggel zárul, annak csupán egyharmada terhelte a szerkesztőt. 1872-ben URVÁRY lett a lap szerkesztője, aki havi 1600 frtot kapott s a tiszta haszon negyedrésében részesült. 1888-ban ifj. ÁBRÁNYI Kornél került a lap élére, aki 1892-ben megvette a lapot, de továbbra is az Athenaeumnál állíttatta elő. 1894-ben azután a lap ismét gazdát cserélt, aki egyúttal más nyomdába vitte a vállalatot. A *Pesti Napló*-nak 1869/70-ben 3234—3200 előfizetője volt, URVÁRY idejében mintegy 3000, utóbb még kevesebb, úgy hogy ÁBRÁNYI szerző-

désének az a pontja, amely szerint a lap tiszta jövedelmének egyötöde a szerkesztőt illette, tisztán plátói jellegű volt.

A *Hon*, mely eredetileg JÓKAI tulajdona volt, 1870-ben ment át az Athenaeum birtokába, mely a szerkesztőnek a tiszta haszon felét juttatta. Előfizetőinek száma 1869 elején 4078 volt, de ez a szám 1875 után rohamosan fogyott s a lap 1882. aug. 31-én végleg megszűnt, illetve egybeolvadt az *Ellenőr*-rel, *Nemzet* címén s LÁNG Lajos felelős szerkesztése mellett. A *Nemzet*, bár az uralmon lévő szabadelvű párt hivatalos lapja volt s naponta kétszer jelent meg, sohasem volt népszerű s 1500—2000 előfizetővel tengődött. Ez a szám 1898-ban 780-ra csökkent s ebből is 420 volt az állami hivatal. 1897 őszén esti lapját beszüntették, mivel helyette FENYVESSY Ferenc lapját, a *Magyar Ujság*-ot vette át kiadásába az Athenaeum a szabadelvű párt nyomása alatt. 1899 őszén ADORJÁN Sándor felelős szerkesztése mellett a két lapot *Magyar Nemzet* címén egybeolvasztották, de a lap minden frissesége mellett sem tudott gyökeret verni, úgy hogy 1903 végétől kezdve csak úgy maradhatott fenn tovább, hogy minden költséget a szabadelvűpárt vállalt magára. 1906. okt. 1-én a koalíció vette át a lapot és UGRON Gábort tette meg lapvezérül. A koalíció után a lap még egy ideig tengődött, míg végre 1913. aug. 25-én megszűnt.

Egy évig, 1878 folyamán, a *Kelet Népe* c. ellenzéki napilapot is az Athenaeum adta ki, a jobboldali ellenzék évi 8000 frt-nyi támogatásával. Ezt 1879-ben a *Magyarország* váltotta fel, melyet az egyesült ellenzék 14.000 frt évi szubvencióval támogatott, de ez a lap sem tudott fölvirágozni.

Nem több szerencséje volt az Athenaeumnak klerikális lapjával, a br. JÓSIKA Kálmán szerkesztette *Magyar Koroná*-val sem, mely hetilapnak indult s eleinte annyira virágzott, hogy 1879. jan. 1-én napilappá alakult át. A szerkesztő a kiadótól semmi fizetést sem húzott, hanem kikötötte, hogy az 1700-at meghaladó előfizetők mindegyike után évi 1 frt 50 kr jutalékot kap. Erre azonban sohasem került a sor. 1881-ben a lap némileg föllendült, mire a társulat 1882. és 1883. évre évi 6000 frt szerkesztőségi költségeket folyósított, de az érdeklődés csakhamar annyira ellanyhult, hogy 1885 végén pártolás hiányában beszüntették a *Magyar Koroná*-t. Érdekes, hogy a főpapság maga sem támogatta a lapot, az egyetlen kivétel LIPOVNICZKY István nagyváradi püspök volt, aki évi 1000 frttal segítette JÓSIKÁ-t.

Az EMICH-től átvett, vagy az Athenaeum alapította hetilapok sem

bizonyultak lukratív vállalatoknak. SZOKOLY Viktor lapja, a *Hazánk és a Külföld*, mely egy ideig népszerűbb volt nála idősebb s kevésbé eleven versenytársánál, a *Vasárnapi Ujság*-nál, az Athenaeum korában már csak tengődött s ezen KAZÁR Emil sem tudott segíteni, aki 1870. júl. 1-én a lap tényleges szerkesztését átvette. KAZÁR kudarcát az is előmozdította, hogy az Athenaeum a szerkesztési és illusztrálási költségeket évi 6000 frtról 4000-re szállította le. A lap 1872. dec. 6-án a Heckenast-cég tulajdonába ment át, amely azt a *Vasárnapi Ujság*-ba olvasztotta be. SZOKOLY másik lapjának, a *Heti Postá*-nak tulajdonjogát az Athenaeum már 1873. január 1-én az Általános Iparos Szövetségre ruházta, amely a mutatkozó deficit következtében még ez év őszén beszüntette a lapot. A SZABÓ Viktor alapította *Magyar Bazár*, melynek szabásmintáit évi 1300 márkáért kölcsönözte ki az Athenaeum a berlini Bazar-Aktiengesellschaft-tól, a múlt század nyolcvanas éveinek első felében, amikor WOHL Janka és Stefánia voltak a szerkesztők, határozottan föllendült, de később erős visszaesés állott be s ezt az Athenaeum azzal sem volt képes ellensúlyozni, hogy WOHL Janka halála után, 1901-ben S. HENTALLER Elmára és Lónyayné BECSKY Idára bízta a lap irányítását, úgy hogy végül is megvált a *Magyar Bazár*-tól. Teljes kudarccal járt a társulat egyetlen szépirodalmi hetilapja, az *Athenaeum* is, amely 1872-ben indult meg az akkor még alig 25 esztendő s BEÖTHY Zsolt szerkesztésében s amely 1874 végén már megszűnt. BEÖTHY, aki szerkesztőségi költségekre évi 4560 frtot kapott, *A Műsák* címén egy kisebb alakú, kevesebb költségű lap megindítására tett ekkor javaslatot, de ajánlatát a társulat vezetősége nem fogadta el.

Élclapot kettőt adott ki az Athenaeum: 1875 végéig a *Bolond Miská*-t TÓTH Kálmán, majd BARTÓK Lajos szerkesztésében s 1875 március 20-ától 1905 április 27-ig a *Borsszem Jankó*-t ÁGAI Adólf szerkesztésében. A *Bolond Miska* előfizetőinek a száma soha sem lépte túl az ezret, a *Borsszem Jankó*-é pedig, mikor a társulat ROSENBERG (később RÉVAI) Leótól átvette, mindössze 715 volt. Utóbbi lap főleg az 1890-es évek elején, a liberális korszak delelőjén, rendkívül népszerű volt, de előfizetőinek a száma sohasem haladta meg a kétezret. A lap későbbi hanyatlását a társulat a szerkesztő elöregedésének tulajdonította, miértis 1904 őszén HELTAI Jenőt szerződtette melléje felelős szerkesztőnek, de már 1905 tavaszán eladta a lap tulajdonjogát SZÉKELY Ferenc bankigazgatónak, világos jeléül annak, hogy a szerkesztőség felfrissítése nem nagyon lendített a vállalaton. RÉVAI-tól az Athenaeum még két lapot

vásárolt, a *Magyarország és a Nagyvilág*-ot, melyet 1881-ben kellő számú előfizető hiányában beszüntettek s a *Kis Lap*-ot, mely 1904-ben a Singer és Wolfner cég birtokába ment át s amely 1904 tavaszán megszüntette saját gyermeklapjának meglehetősen vérszegénnyé vált konkurensét. ÁGAI élclapjának havi költségeire 350 frtot, a *Kis Lap* szerkesztői költségeire pedig havi 100 frtot kapott, ami természetesen rosszul vagy sehogy sem díjazott munkatársakra vall s ezzel megmagyarázza e lapok színvonalának hanyatlását.

Az Athenaeum történetének egyik legragyogóbb fejezete PETŐFI nevével függ össze. Ismeretes, hogy PETŐFI verseit mily előnyös föltételek mellett szerezte meg EMICH, de legalább az Athenaeum is mindent megtett, hogy e nagy szellemi kincset minél jobban kihasználja nemcsak a maga, hanem a köz javára is. A régibb kiadások új lenyomatai mellett már 1874-ben föllépett egy albumalakú illusztrált díszkiadással, mely mindmáig a legjobb illusztrált PETŐFI-kiadásunk, s ezt 1879-ben akkor igazán olcsó, 2 frt 50 kr-os áron népies kiadásban is forgalomba hozta. 1892—96-ban pedig megjelentette a hatkötetes «végleges teljes kiadást», mely a szövegkritikai, teljes könyvészeti apparátussal fölszerelt tudományos kiadás mindmáig legkiválóbb példája irodalmunkban. Ezt a HAVAS Adolf által megállapított szöveget használta fel a kiadótársaság a milleniumi népies kiadás, az 1899-iki, új illusztrációkkal ellátott, kétkötetes díszkiadás, valamint az 1898. évi egykoronás kiadás előállításához, mely utóbbi olcsóság tekintetében mindmáig utól nem ért rekordot teremtett meg a magyar könyvpiacra. A 832 lapra terjedő kötetből két év leforgása alatt 50.000 példány kelt el.

Épily jó sáfárnak bizonyult az Athenaeum egy másik nagy írónk, MADÁCH Imre műveivel szemben. Főművét, *Az ember tragédiája*-t, már 1882-ben 50 krajcárért hozta forgalomba s ezzel rendkívül elterjesztette az egész országban. 1887-ben adta ki először albumalakú díszkiadásban, ZICHY Mihály mintaszerűen reprodukált, 15 fénynyomatú kompozíciójával. A díszkiadás, 5 újabb képpel bővítve, 1888-ban már újból megjelent s 1898-ig még 3 újabb kiadást ért. Emellett egy 8-rét alakú, öt heliogravürrel ellátott olcsóbb kiadás is megjelent, melyről szerzőnk sajnálatosképen megfeledkezett. Igen figyelemreméltó továbbá a mű 1900-ban készült iskolai kiadása, ALEXANDER Bernát tartalmas jegyzeteivel és bevezetésével. Filológiai szempontból értéktelen MADÁCH összes műveinek GYULAI Pál gondozásában 1880-ban és 1895-ben 3—3 kötet-

ben megjelent kiadása, melyről utóbb kiderült, hogy a sajtó alá rendező a szöveg megállapításánál a legnagyobb önkénnel járt el.

Hogy harmadik nagy írónkat, JÓKAI Mórt, aki művei egy részét szintén az Athenaeumnál jelentette meg, a cég nem volt képes ily előnyösen kihasználni a köz javára, annak egyedül maga az író volt az oka, aki valódi bohém nemtörődomséggel kezelte a kiadói jogot s ezzel nem egy kellemetlen bonyodalmat idézett fel. Így akadt meg pl. az Athenaeum képes kiadásának a terve is, úgy hogy a sorozatból csupán egyetlen kötet, az *Egy magyar nábob* jelenhetett meg GÓRÓ Lajos rajzaival.

Inkább a hazafias áldozatkészség, mint az üzlet jegyében fogant meg KOSSUTH Lajos iratai kiadásának a gondolata. KOSSUTH-OT 1879 elején súlyos anyagi gondok gyötörték, miértis HELFY Ignác fölvetette az Athenaeumnál a gondolatot, hogy jó volna KOSSUTH iratait kiadni. A kiadó cég belement az üzletbe s az 1879. okt. 15-én írásba foglalt szerződés szerint legfőlebb 10, egyenkint 35—40 ives kötet kiadására vállalkozott. Az első három kötet első 3000 példánya után az Athenaeum a nagynevű szerzőnek 5000 arany- és 9000 papirforintot fizetett, míg a többi példányból a bolti ár 35%-át biztosította a szerzőnek. A IV—VIII. kötetre nézve az volt a megállapodás, hogy minden egyes kötet első 1500 példányáért 1000 arany- és 700 papirforintot, a további példányokért pedig a bolti ár 35%-át kapja a szerző, míg a IX. és X. kötet első 1500 példányáért 1700 papirforintot, a további példányokért viszont a bolti ár 35%-át helyezte kilátásba a cég. Egyúttal a szerződés napján 10.000 aranyforintot, még az év nov. 15-én 9000 papirforintot fizetett le a cég KOSSUTH kezeihez. Az első kötet néhány hét alatt elfogyott, úgy hogy új kiadást kellett belőle nyomtatni, de a II. és III. kötetből már az első kiadás sem fogyott el. Époly kevés sikere volt az egy kötetbe összevont népies kiadásnak, melynek első két füzetéből még 5—5 ezer példányt voltak képesek elhelyezni a kolportőrök, de azután az érdeklődés annyira alászállott, hogy a X. füzettől kezdve már csak 500 példányt nyomtattak belőle. Mindazáltal az Athenaeum 1875. okt. 15-től 1884. jún. 29-ig 48.019 frtot fizetett ki KOSSUTH-nak írói tiszteletdíj címén. Teljesen fiktív jellegű volt az a pótszerződés, melyet az Athenaeum 1890 decemberében kötött a nagy számúzóttal s amely szerint a cég az eddigi jutalékok helyett KOSSUTH-nak élete végéig évi 6000 frtot fizet a még meg nem jelent IV—VI. kötet 10.000 példánya szerzői jogaiért. Minthogy az Athenaeum a kikötött járadékot — igaz,

hogy nem a maga pénztárából — pontosan kifizette, KOSSUTH egyre sürgette HELFY-t az *Iratok* sajtó alá rendezése folytatására s tényleg még megérte a IV. kötet megjelenését. Ugyancsak HELFY szerkesztésében jelent meg 1895 folyamán az V. kötet, majd ismét újabb szünet állott be a munka megjelenésében. Végre 1898-ban az Athenaeum KOSSUTH fiaival új szerződést kötött, mely szerint KOSSUTH jogutódai ezentúl minden eladott kötet után 2 kor. jutalékot kapnak. Ily feltételek mellett látott napvilágot 1898—1904-ben a VI—X. kötet. 1905-ben KOSSUTH Ferenc új szerződést kötött a céggel atyja hirlapi cikkeinek és beszédeinek kiadása ügyében, melyek az *Iratok* utolsó négy kötetét tették volna. E szerződés szerint KOSSUTH Ferenc egy-egy 30 ives kötet első 1500 példányáért 3400 K-t, azontúl minden eladott kötet után 2 K-t kapott. A 4 kötetből azonban csupán 3 látott napvilágot.

Az Athenaeum tudományos kiadványai sorából két, a művelt közönség igényeihez igazodó nagyszabású díszmű emelkedik ki, az egyik a *Képes magyar irodalomtörténet*, mely külsőségekben KÖNIG Róbert *Deutsche Litteraturgeschichte* c. művét utánozta, a másik *A magyar nemzet története*, mely illusztrativ szempontból szintén német minták után igazodott. Amazt BEÖTHY Zsolt, emezt SZILÁGYI Sándor szerkesztette. A *Képes irodalomtörténet* első füzeté 1892 novemberében jelent meg, a *Magyar nemzet történeté*-é pedig 1895 elején. Az *Irodalomtörténet* sikere akkora volt, hogy 1906-ig három kiadásban is megjelent. *A magyar nemzet története* négy év alatt készült el 20.000 példányban. A 400 ives mű szerkesztői és írói tiszteletdíjára 74.000 K-t, illusztrátoroknak pedig 48.000 K-t fizetett ki az Athenaeum. Egyéb irodalomtörténeti és történeti kiadványai sorából említést érdemelnek még BEÖTHY *A magyar irodalom kis tükré* c. munkája (1896—1918-ig öt kiadásban), ACSÁDY Ignác sokat támadott műve: *A magyar birodalom története* 2 kötetben, PAULER Gyula jeles művének, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* 2. kiadása, SCHWARCZ Gyula: *A görögök története* és a MARCZALI Henrik szerkesztette *A magyar történet külföldinek kézikönyve*, mely utóbbi állami támogatással jelent meg. A gyakorlati jogtudomány céljait szolgálják a DÁRDAY-féle *Igazságügyi törvénytár* és *Közigazgatási törvénytár* c. kiadványok. Sok támadásban volt része a VANGEL Jenő átdolgozásában megjelent *Nagy képes természetrajz*-nak, mely minden polémia dacára hézagot pótolta. A földrajzi irodalmat méltóképen képviseli HUNFALVY János *Egyetemes földrajz*-a. Az útleírások sorából VÁMBÉRY Ármin *Középázsiai utazás*-át és DÉCHY Mór *Kaukázus*-át emeljük ki. A műtörténet terén

úttörő volt SZANA Tamás *Száz év a magyar művészet történetéből* c. díszműve. A Magyar Iparművészeti Társulat anyagi támogatása tette lehetővé a RÁTH György és DIVALD Kornél szerkesztette: *Az iparművészet könyve* c. 3-kötetes díszmű megjelenését. A cég szótár-kiadványai közül KELEMEN (Wolff) Béla: *Magyar és német nagy kézi szótára* a legjelentősebb. Igen sikerült vállalat volt az *Athenaeum kézi lexikona*, melynek füzetes kiadásából 4000 példány kelt el s a *Műveltség könyvtára*, melynek tervezetét, német ötletből kiindulva, teljesen önálló felfogással RANSCHBURG Viktor készítette, akiknek érdemes munkássága az Athenaeum egy újabb fénykorát teremtette meg. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik az *Athenaeum-könyvtár* és az *Olcso regény* c. vállalatok megteremtése, melyek mindegyikének nagy könyváruosi sikere volt. Érdekes, hogy az Athenaeum-könyvtár első 42 kötetét az itthon készült szedés matricái alapján a Nelson-cég szabadalmazott eljárásával Edinburghban nyomatták 10—10 ezer példányban. A legnagyobb sikert, ami nem válik épen a közönség dicsőségére, KELLERMANN *Alagút*-ja érte el, amely 50.000-nél több példányban fogyott el.

Egyéb sorozatos kiadványai sorából fölemlíthetjük az ultramodern irányokkal kacérkodó, igen vegyes értékű füzetekből álló *Modern könyvtár*-t, a jobbára kitünő összefoglalásokat nyújtó *Athenaeum kézi könyvtár*-át, melynek legtöbb kötete az *Encyclopaedia Britannica* összefoglaló cikkeinek fordítása s amelynek könyváruosi sikerét bizonyára a túlságosan apró betűtípus ronthatta le, továbbá a *Természettudományi Könyvtár*-t és a *Szociológiai Könyvtár*-t, melynek legfőbb hibája az anyag fölvetelénél megnyilvánuló egyoldalúság.

A magyar szépírók sorából, akik részben az előbb említett gyűjteményes vállalatokban, részben a társulat egy régebbi, nem nagy sikerű gyűjteményében, az *Athenaeum olvasótára*-ban, részben pedig önállóan megjelent tételekkel szerepelnek az Athenaeum kiadványai során, ABONYI Árpád, ABONYI Lajos, AMBRUS Zoltán, ÁBRÁNYI Emil, ÁGAI Adolf, BABITS Mihály, BARTÓK Lajos, BÁRSONY István, BENEDEK Elek, BIRÓ Lajos, CSIKY Gergely, ENDRÖDI Sándor, ERDŐS Renée, GYARMATHY Zsigáné, HELTAI Jenő, JUSTH Zsigmond, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, KENEDI Géza, KOSZTOLÁNYI Dezső, KOZMA Andor, KÓBOR Tamás, LAUKA Gusztáv, MÓRICZ Zsigmond, PEKÁR Gyula, REVICZKY Gyula, SZEMERE György, SZÉP Ernő, SZILÁGYI Géza, SZOMORY Dezső, SZÖLLŐSI Zsigmond, TOLNAI Lajos, TORMAY Cecil, TÓTH Béla, VAJDA József, VAY Sarolta gr., VÁRADI Antal, VÉRTESI Arnold és WERNER Gyula nevét említjük. Az

ifjúsági írók hosszú sorából pedig DONÁSZY Ferencet, mint aki az Athenaeum fölfedezése volt.

Érdekes adatokat találunk még abban a fejezetben is, amelyben szerző az Athenaeumnak az Akadémiával és a Kisfaludy-Társasággal való üzleti összeköttetését ismerteti. Fejtegetéseiből megtudjuk, hogy az Akadémia és a Társulat között 1876-ban létrejött szerződés szerint az Athenaeum az Akadémia kéziratának kiszedését a kézirat kézhezvételétől számított 48 órán belül, sietős esetben pedig rögtön köteles volt megkezdeni, s ha az Akadémia kívánta, úgy négy nap alatt tartozott beszerezni héber, arab s általában bármilyen exotikus írásjegyeket. Az értekezések ivéért 2550—2750 frtot, a Monumenta Historica ivéért 26—27 frtot, az Akadémiai Értesítő ivéért pedig 32 frtot fizetett az Akadémia s a kiadványok példányszámának emelése esetén az alapáron kívül csupán a papiros árat s a nyomásért ivenként és száz példányonként 20 krt térített meg. A szerződés értelmében az *Akadémiai Évkönyv*, az *Archivum Rákócziánium*, az *Archaeologiai Értesítő*, az *Archaeologiai Közlemények*, a *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, a *Monumenta Archaeologica*, a *Monumenta Historica* III. és IV. osztálya és a *Történelmi Tár* 500—500 példányban, az *Értekezések* 5—600, a *Almanach* és a *Nyelvemléktár* 600—600, a *Monumenta Historica* I. és II. osztálya, valamint a *Repertorium* 750—750 példányban készült. A példányszámot illetőleg nem sokat változtak a viszonyok az 1891. évi szerződés megkötésekor sem. Ekkor a *Corpus statutorum* 300, a *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* 400, az *Értekezések*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, valamint a történeti bizottság kiadványai 500—500, KAZINCZY Ferenc *Levelezése* pedig 600 példányban hagyta el a sajtót.

A Kisfaludy-Társaság egy 1869-ben kötött szerződés szerint a tagilletmények 1000 példányban előállított ivéért 1750 frtot, az *Évlapok* 500 példányban készülő ivéért pedig 29 frtot fizetett az Athenaeumnak. Minthogy pedig a Társaság könyvkiadványai egyáltalán nem fogytak, az Athenaeum 1870-ben kötetenkint 20 kr-jával magához váltotta a visszamaradt köteteket, ABONYI Lajosnak *A mi nótáink* c. regénye kivételével, melynek kötetéért az Athenaeum csak 10 kr-t volt hajlandó fizetni. Az 1871—76. évi tagilletményekre nézve azután a Társaság és az Athenaeum abban állapodtak meg, hogy utóbbi elvállalja a könyvek kinyomatását és évi 1200 frt erejéig a szerzői díjak fizetését is, viszont a pártoló tagoktól befolyó évi 4 frtot az Athenaeum szedi be elszámolás kötelezettsége nélkül. Az új művek első kiadását az Athenaeum

annyi példányban állíthatta elő, amennyiben akarta, de tartozott mindenikből tiszteletpéldényt adni a Társaság 250 alapítójának és 10—10 ingyen-példányt a Társaság titkárságának. Később a Társulat kiadványai-val a Franklin-Társulathoz pártolt át, csupán a *Népköltési Gyűjtemény*-t hagyta meg továbbra is az Athenaeumnál, mely a vállalat előállítási költségein kívül a szerkesztőnek ivenként 10 frt tiszteletdíjat biztosított. Érdekes gazdaságtörténeti adat, hogy ez a szerkesztői tiszteletdíj még 1918-ban sem emelkedett 20 koronánál többre.

SZABÓ művének utolsó fejezetében az Athenaeum kiadványainak művészi díszét tárgyalja. Fejtegetései során megtudjuk, hogy ZICHY MADÁCH-illusztrációnak rézlemezeit külföldi iparművészek készítették s csak a lemezek sokszorosítását végezte maga az Athenaeum; hogy HOCK János imakönyvének színes képeit az Athenaeum egy tournoi-i belga cégnél rendelte meg s ugyane mű egy másik kiadásának keretdíszé Bergamóban készült s hogy a millennáris történet színes műmellékleteit hazai művészek akvarelljei nyomán a németországi SEITZ cég állította elő litográfiái úton, míg ugyane mű heliogravürjeinek előállításához nemcsak az összes bécsi műhelyeket, hanem számos németországi műhelyt is kénytelen volt igénybevenni. Egyébiránt az Athenaeum vezetősége mindig azon volt, hogy technikai berendezései terén lépést tartson a külföld legfejlettebb tipográfiájával. Így pl. nemcsak hogy felszerelte a nyomdáját egy Mertens-féle mélynyomó rotációs géppel, hanem a találmány tulajdonosától megszerezte a kép és szöveg mélynyomás útján való együttes előállításának kizárólagos jogát is Magyarország egész területére. Egy évvel utóbb beszerezte az amerikai Offset-nyomás előállítására szolgáló gépet is, melynek könyvnyomdai nyomáshoz való alkalmazására az Athenaeumnak hosszú ideig kizárólagos joga volt egész Magyarország területén. Ez eljárás előnye abban áll, hogy a nyomás nem fém-, hanem rugalmas kaucsuk-hengerről történik, ami lehetővé teszi, hogy egyengetés nélkül, a papírnak mind a két oldalára egyszerre nyomják a képet és szöveget. Szedőgépekkel, még pedig úgy sor-, mint betűszedőgépekkel, természetesen szintén föl van szerelve a nyomda, sőt a monotype-gépeket az Athenaeum alkalmazta legegyszerűbben a monarchia területén. A legjobb gépek, a legmodernebb felszerelés is holt tőke maradt volna, ha WÓZNER Ignác és WANDRA Lajos személyében a szedő- és nyomtató-osztály nem kap két tehetséges és lelkes művezetőt, akik egész tudásukat arra fordították, hogy a nyomda kifogástalan, sokszor igazán művészi színvonalú munkásságát biztosítsák. E magas színvonalon

mozog az előttünk fekvő alkalmi kiadvány is, jóllehet épen a legnehezebb időkben került ki a sajtó alól.

GULYÁS PÁL.

Krücken, Oskar von u. Imre Parlagi. *Das geistige Ungarn. Biographisches Lexikon.* Wien u. Leipzig. É. n. Wilhelm Braumüller. 8-r. 2 köt. VII, 640; 2, 753 l.

JÁSZNIGI Sándor, aki Oskar v. Krücken álnév alatt egyike a magyar szépirodalom legfáradhatatlanabb német ismertetőinek, e munkájával, mely az 1918 február havában keltezett előszó tanúsága szerint a reánk nézve oly végzetessé vált világháború utolsó esztendejében, közvetlenül a gyászos összeroppanás előtt látott napvilágot, nagy szolgálatot tett a magyarországi kultúrának. Műve, mely vagy ötezer tudós, író, államférfiú, művész s egyéb közéleti szereplő rövidre fogott életrajzát s fontosabb műveinek jegyzékét tartalmazza, régi hiányt pótol. Hiszen a magyar nyelvben járatlan külföldinek az idegennyelvű lexikális művekben igen töredékesen helyet találó adatokon kívül, ma is a Bach-korszakbeli WURZBACH-féle lexikon volt az egyetlen informátora, amelyet az adatok bősége és megbízhatósága tekintetében KRÜCKEN műve ugyan távolról sem ér el, de amelyet az utolsó hatvan esztendőre nézve bőségesen kiegészít. Sőt bizonyos tekintetben a magyar kutatónak is segítségére van, mert hiszen művének kéziratát az előszó tanúsága szerint 1916 közepén zárta le s így a páratlan SZINNYEI-féle *Magyar írók* első köteteitől is egy negyedszázad választja el, úgy hogy sok oly életrajzot találhatunk meg benne, amely SZINNYEI munkálatában még nem foglalhatott helyet. Addig tehát, míg a *Magyar írók* pótsorozata meg nem jelenik s erre, sajnós, a mai áldatlan viszonyok közt igen kevés kilátás van, jobb híján a KRÜCKEN-PARLAGI-féle munkára vagyunk utalva, amely természetesen csak igen kis mértékben pótolhatja a *Magyar író*-kat egyrészt, mivel céljának megfelelően teljességre egyáltalán nem törekszik s másrészt, mivel a tárgyalt írókra nézve semminemű irodalmat sem sorol fel. Sőt a forrásmellőzésben a szerző annyira megy — s ezt már komoly hibának kell betudnunk —, hogy még az előszóban sem említi meg azokat a munkákat, amelyekből dolgozott, így a *Magyar író*-kat sem, amelyet pedig — gyakran még tévedéseiben is — alaposan kiaknázott. Sokat meritett továbbá Révai nagy lexikoná-ból is, melynek egyes cikkelyeire a német köntösben is könnyen ráismerünk s e cikkeket nem mindig egészítette ki a kézirat lezáratásának időpontjáig. Így pl. ÁLDÁSY Antal nála még mindig egyetemi magántanár.